

Relația dintre sistemul de protecție a drepturilor omului, creat în cadrul Consiliului Europei și cel creat la nivelul Uniunii Europene și perspectiva unei evoluții privind aceste două sisteme, în sensul unei anumite convergențe

Introducere

Drepturile omului sunt analizate prin prisma unei divizări între drepturile civile și politice, pe de o parte, și drepturile economice, sociale și culturale, pe de altă parte. Drepturile din generația a treia (drepturi de solidaritate) constituie mai degrabă frontiera drepturilor omului, cel puțin în starea actuală a lucrurilor.

Sistemul de protecție al drepturilor omului cuprinde, în principiu, pârghiile lăsate la îndemâna celui lezată prin încălcarea unui drept al său, protecție care cuprinde primirea unor despăgubiri pentru atingerea cauzată, alături de obținerea unui act obligatoriu care, eventual, să îi permită stoparea unei astfel de încălcări. Drepturile pentru care se obține o astfel de protecție sunt prevăzute în diferite instrumente naționale și internaționale, iar pentru eficientizarea lor există și jurisdicții generale sau specializate cu competență în domeniu.

La nivel european, o relație specială există între protecția oferită în cadrul Consiliului Europei și cel oferit la nivelul Uniunii Europene. Astfel, există o complementaritate între drepturile omului garantate de Consiliul Europei și cele garantate de Uniunea Europeană: Consiliul Europei se preocupă, la origine, în special de drepturile civile și politice, însă acordă drepturilor economice și sociale un loc din ce în ce mai important în ultimii ani, în timp ce Uniunea Europeană parcurge drumul în sens invers; rezultatul final este interesant, deoarece protecția drepturilor omului în Europa este, în definitiv, deosebit de întinsă. Această dublă evoluție încrucișată permite, în cele din urmă, să fie pusă în lumină o realitate prevăzută de mult timp: un mare număr de drepturi civile și politice au prelungiri de ordin economic și social, iar încercarea de a stabili o barieră etanșă între aceste drepturi, care țin de aceeași logică, ar fi în van¹. Această încrucișare de evoluții a dus, în timp, la convergență.

Instituțiile esențiale care asigură protecția drepturilor omului sunt, în cadrul Consiliului Europei, Curtea Europeană a Drepturilor Omului (cu sediul la Strasbourg), iar în cadrul Uniunii Europene, Curtea de Justiție a Uniunii Europene (cu sediul la Luxembourg). Evoluția către o convergență, ca îndreptare spre același obiectiv - asigurarea unei protecții eficiente și uniforme a drepturilor omului - este cu atât mai vizibilă cu cât intrarea în vigoare a Tratatului de la Lisabona, la 1 decembrie 2009, a reprezentat un pas mare către apropierea celor două instanțe, în contextul în care cu doar 13 ani înainte, Curtea de la Luxembourg a spus „nu” unei astfel de apropieri

Deoarece era imperios necesară o dispoziție care să reglementeze relația dintre cele două instituții, pe planul Uniunii Europene s-a recurs la o clauză orizontală, cuprinsă la art. 52 și art. 53, care rezolvă problemele unui dublu standard de protecție care ar putea să interfereze negativ unul cu altul.

Pentru că anterior ratificării Tratatului de la Lisabona nu existau texte constrângătoare destinate protecției drepturilor omului în cadrul ordinii juridice comunitare, se putea vorbi despre o carență a sistemului și a celor câteva dispoziții prevăzute în Tratatul instituind Comunitatea Europeană, în special libertatea de circulație și nediscriminarea.

¹ CEDO, 1979, Airey, Seria A, nr. 32, §26

Creșterea competențelor europene a dus la o posibilă interferență între dreptul comunitar și libertățile fundamentale. Jurisprudența Curții de Justiție a Comunităților Europene a urmărit protejarea eficace a acestor libertăți. Curtea de Justiție s-a hotărât astfel, în manieră pretoriană, să umple golurile sistemului comunitar de protecție a drepturilor omului². Rezultatul jurisprudenței s-a materializat în Carta³ europeană a drepturilor fundamentale, în prezent existând, pe plan european, două documente cu conținut foarte asemănător, astfel încât se pune problema dacă va exista o unitate a protecției drepturilor omului, prin creșterea eficienței, sau o divergență a interpretării aceluiași noțiuni, care va avea efectul de a slăbi această protecție.

Fiecare dintre cele două instanțe europene este exponentul unei ordini juridice internaționale distincte și acționează într-un domeniu de interese comun. Trebuie, însă, avut în vedere că, în timp ce protecția drepturilor și libertăților fundamentale este obiectivul principal al Curții europene a drepturilor omului, pentru Curtea de Justiție a Uniunii europene, acesta este un aspect adiacent, chiar dacă foarte important pentru aceasta din urmă.

Esența relației dintre cele două sisteme de protecție rezidă într-o convergență care a fost ilustrată prin aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană a drepturilor omului, fără însă a deveni membră a Consiliului Europei. De cealaltă parte, Protocolul 14 la Convenția europeană a drepturilor omului, care a fost ratificat în cele din urmă și de Rusia, urmând astfel să intre în vigoare, permite Uniunii Europene să adere la Convenție. Între cele două părți se va încheia un acord de aderare care să prevadă condițiile, modalitățile de aderare, dar și chestiuni administrative și tehnice, cum ar fi contribuția din partea Uniunii la bugetul ordinar al Consiliului Europei⁴. Această aderare presupune introducerea Uniunii Europene într-un sistem instituțional diferit, dar și integrarea ansamblului dispozițiilor Convenției europene în ordinea juridică comunitară.

În cadrul acestui context, se pune întrebarea de ce a fost necesară aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană și ce probleme este de natură să rezolve această „mișcare” politico-juridică. De asemenea, o analiză poate fi făcută în legătură cu evoluția destul de greoaie înspre această aderare, dar și în legătură cu chestiunile politice ce au constituit sau încă constituie obstacole în calea unei convergențe mai rapide.

O evoluție dirijată de judecătorul comunitar

Absența unor instrumente cu forță juridică în materia drepturilor omului a constituit, multă vreme, o problemă de ordin atât teoretic, cât și practic, în Comunitățile Europene și, mai apoi, în Uniunea Europeană. La începutul existenței Comunităților, această lacună nu suscita preocupări importante în măsura în care, în privința competențelor comunitare, în prim plan se afla caracterul pur economic al acestora. Odată cu diversificarea acestor competențe, ele depășind sfera economică, s-a pus problema legăturii dintre dreptul comunitar și libertățile fundamentale. O intervenție decisivă în acest sens a avut-o CJCE, care, încă din 1969, a elaborat o jurisprudență ce tindea să protejeze eficient unele drepturi și libertăți fundamentale. Într-o primă etapă, Curtea de Justiție a refuzat să exercite controlul de legalitate asupra actelor comunitare sub aspectul drepturilor fundamentale, garantate doar de

² G. Cohen-Jonathan, „Aspects européens des droits fondamentaux”, Ed. Montchrestien, ed. a 3-a, 2004, p.114

³ De la dispozițiile Cartei, Polonia și Marea Britanie beneficiază de un regim derogatoriu, conform protocolului 30 anexat Tratatului de la Lisabona.

⁴ Parlamentul European, Proiect de raport referitor la aspectele instituționale ale aderării Uniunii Europene la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (2009/2241(INI)), 2 februarie 2010, lit I

constituțiile statelor membre, pe considerentul că „nu îi revine sarcina de a asigura respectarea regulilor interne, chiar constituționale, în vigoare într-unul sau altul din statele membre”⁵.

Ca răspuns la această poziție a Curții, unele instanțe constituționale naționale (germană și italiană) și-au exprimat voința fermă de a controla constituționalitatea tratatului constitutiv și a normelor comunitare derivate sub aspectul protecției drepturilor omului garantate de constituțiile naționale, inversând astfel în această materie, raportul dintre dreptul comunitar și dreptul intern (guvernat de principiile supremației și al efectului direct)⁶. Motivul invocat, la momentul respectiv, de Tribunalul Constituțional Federal German a fost acela că „procesul de integrare a Comunității nu a atins un stadiu suficient de avansat pentru ca dreptul comunitar să cuprindă un catalog în vigoare de drepturi fundamentale”⁷. Doisprezece ani mai târziu, Tribunalul german și-a nuanțat opinia, arătând că, atâta vreme cât protecția comunitară a drepturilor fundamentale ar fi echivalentă cu cea asigurată de Legea fundamentală, sesizarea sa cu neconstituționalitatea dreptului comunitar ar fi inadmisibilă⁸. În ceea ce o privește, Curtea de Justiție a Comunităților Europene subliniașe încă din 1970 că drepturile fundamentale garantate de Constituția unui stat membru sau principiile unei structuri constituționale naționale nu pot afecta validitatea unui act comunitar și efectul său pe teritoriul în cauză⁹.

Presiunea curților constituționale germane a determinat Curtea de Justiție a Comunităților Europene să-și modifice semnificativ poziția față de protecția drepturilor omului. Cauza Stauder¹⁰ este prima în care instanța comunitară ia în considerare protecția juridică a drepturilor omului.

Dezvoltarea jurisprudențială a avansat tot mai mult, până când la elaborarea Tratatului de la Maastricht s-a simțit necesar să se facă referire, în articolul 6, la drepturile fundamentale, astfel cum sunt garantate de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, act intrat în vigoare în 1950, sub egida Consiliului European. Însă această referire nu vine pe un vid juridic, Curtea de la Luxembourg făcând deja trimitere la Convenția europeană cu ocazia cauzelor Nold¹¹ și Rutili¹².

Toate aceste eforturi de a proteja drepturile cetățenilor europeni nu au părut suficiente la Bruxelles, în lipsa unui catalog formal și succint al drepturilor apărute. Astfel, în 1999, la Köln, s-a decis să se elaboreze o Cartă Europeană a Drepturilor Fundamentale, cartă care a fost semnată în 2000, la Nisa, de către președinții Parlamentului European, Consiliului și Comisiei europene¹³.

Pentru mult timp însă, această cartă, a cărei denumire chiar a stârnit controverse¹⁴, nu s-a bucurat de nicio forță de constrângere, fiind mai degrabă un document de angajare pe plan politic că drepturile prevăzute vor fi respectate. Carta atribuie drepturilor vizate prin fostul

⁵ CJCE, 4 februarie 1959, Stork & Cie/Inaltei Autorități a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, cauza 1/58, Rec. 1959, p.43. Stork, importator de cărbune, a acționat în judecată CECO întrucât una din deciziile sale încălca dreptul constituțional german.

⁶ Frederic Sudre, „Droit international et europeen des droits de l’homme”, Ed. PUF, 2003, p.140.

⁷ Hotărâre a Tribunalului Constituțional german, 29 mai 1974, cauza Solange I; poziție similară a adoptat și Curtea Constituțională italiană în hotărârea din cauza Frontini, din 27 decembrie 1973.

⁸ Tribunalul Constituțional german, 22 octombrie 1986, Solange II.

⁹ CJCE, Internationale Handelsgesellschaft mbH / Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, hotărârea din 17 decembrie 1970, cauza 11/70, Rec.1970, p. 1125.

¹⁰ CJCE, 29/69, Stauder / Stadt Ulm, hotărârea din 12 noiembrie 1969, Rec. 1969, p. 419

¹¹ CJCE, 4-73, J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung împotriva Comisiei Comunităților Europene, 14 mai 1974, Culegere 1974, p. 00491

¹² CJCE, cauza 36/75, Rutili, 28 octombrie 1975, Rec. p 1219

¹³ „Tratatul de la Lisabona”, E. Dragomir, D. Niță, Ed. Lumina Lex, 2009, p.55

¹⁴ Carta reprezintă documentul prin care puterea suverană atribuie subiecților săi anumite prerogative, drepturi și libertăți de care aceștia nu s-ar putea bucura în absența sa; în timp ce drepturile fundamentale sunt drepturi care există prin ele însele și sunt recunoscute persoanelor în virtutea calității lor de ființe umane.

articol 6 al Tratatului privind Uniunea Europeană un conținut mai precis, exprimând dreptul existent în materie. Nu mai puțin important este faptul că existența acestei Carte contribuie la definitivarea conceptului de cetățenie europeană, iar acest obiectiv este indicat și prin faptul că documentul conține numai o enumerare a drepturilor, nu și îndatoriri civile sau economice, chiar îndatoriri față de alte persoane și față de mediu. Conform principiului că „nu există libertate în absența îndatoririlor, democrație fără civism, nici cetățenie fără responsabilitate”¹⁵, lipsa unor obligații prevăzute de Cartă poate părea o lipsă.

Prima ocazie ca acest catalog de drepturi să devină obligatoriu a fost Tratatul de instituire a unei Constituții pentru Europa, care includea Carta în conținutul său. Însă, în urma refuzului ratificării de către Franța și Olanda în 2004, cetățenii europeni s-au văzut lipsiți în continuare de protecția drepturilor lor.

În final, Carta europeană a dobândit forță juridică obligatorie în urma ratificării Tratatului de la Lisabona, care însă face numai o referire la acest document, la articolul 6 din Tratatul privind Uniunea Europeană, fără a-i integra și conținutul.

Îmbinarea celor șase valori fundamentale ale Uniunii Europene - demnitate, libertate, egalitate, solidaritate, democrație¹⁶, stat de drept - într-un singur document, deci a drepturilor civile, politice, economice, sociale și culturale, situează mai bine tradițiile din care se reclamă Uniunea Europeană. Este pentru prima dată când drepturile social coexistă cu drepturile clasice în același document, având același statut și aceeași garanție juridică.

În general, drepturile reglementate în Cartă se referă la orice persoană. Sunt însă și unele drepturi aplicabile doar anumitor categorii de persoane (copii, persoane cu handicap).

În plus, recunoscând schimbările care au avut loc în societate, Carta nu reglementează doar drepturile tradiționale (dreptul la viață, dreptul la liberă exprimare sau accesul liber la justiție), ci și drepturi noi, neincluse în Convenția europeană, precum dreptul la protecția datelor sau bioetică¹⁷. Carta face, de asemenea, referire la dreptul la căsătorie, fără a mai preciza că este vorba despre căsătoria dintre un bărbat și o femeie, utilizând astfel experiența legislațiilor altor state în acest domeniu.

O analiză succintă a Cartei raportată la Convenția europeană ne permite să constatăm că unele articole ale Cartei sunt preluate mot-a-mot din Convenție¹⁸, unele au fost scurtate dintr-o dorință de a obține mai multă claritate și lizibilitate pentru cetățenii europeni¹⁹ sau pentru a le da un sens mai larg²⁰. Alte articole doar reiau conținutul dispozițiilor, dar îi dau o nouă formă pentru a o adapta la epoca actuală, modernizând-o, simplificând-o și dezvoltând-o²¹, iar unele articole reprezintă valorificarea jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului^{22, 23}.

¹⁵ H. Heanal, „L’elaboration d’une Charte des droits fondamentaux », Ed. Bruyillant, Bruxelles, 2004, p.23

¹⁶ Democrația este considerată elementul fundamental al ordinii publice europene. Vezi hotărârea CEDO din 30 ianuarie 1998, cauza Parti communiste unifié de Turquie et autres c/ Turquie, Recueil 1998-I, §45.

¹⁷ Revista română de drept comunitar, nr. 5/2009, « Uniunea după Tratatul de reformă de la Lisabona », Ștefan Deaconu, pag. 70-71.

¹⁸ Art. 4 din Carta este art. 3 din Convenția europeană; art 5§1 și §2 din Carta este art. 4 §1 și §2 din Convenție.

¹⁹ Art. 2 din Cartă inspirat din art 2 din Convenție, art 6 din Cartă, inspirat din art 5 din Convenție.

²⁰ De exemplu, art 47§2 din Cartă – Dreptul la o cale de atac eficientă și la un proces echitabil, care nu se limitează doar la materiile civil și penal ca art. 6 din Convenție.

²¹ De exemplu art. 9 din Cartă față de art. 12 din Convenția europeană.

²² De exemplu, art. 19§2 din Carta europeană încorporează jurisprudența privind art. 3 din Convenția europeană din cauza „Ahmed c/ Autriche”, 17 decembrie 1996 și cauza « Soering c/ Marea Britanie », 1989, seria A, nr. 161.

²³ „L’influence mutuelle de la Convention européenne des droits de l’homme et de la Charte des droits fondamentaux de l’Union européenne, Gabriella Piras, 18 februarie 2010, <http://m2bde.u-paris10.fr/blogs/idie/index.php/post/2010/02/18/L-influence-mutuelle-de-la-Convention-europ%C3%A9enne-des-droits-de-l-homme-et-de-la-Charte-des-droits-fondamentaux-de-l-Union-europ%C3%A9enne-par-Gabriella-PIRAS>

Relația dintre cele două documente care garantează drepturile fundamentale, precum și dintre cele două instanțe care le protejează pare a fi, la prima vedere, neproblematică și relativ ușor de calificat din punct de vedere juridic. Cele două instanțe veghează la respectarea dreptului din sfere diferite, care însă se intersectează în anumite domenii.

Curtea de Justiție a Uniunii Europene urmărește, împreună cu Tribunalul de Primă Instanță, respectarea dreptului în interpretarea și aplicarea dreptului comunitar văzut în sens larg - drept primar, secundar, principii generale de drept comunitar, tratatele internaționale ale Uniunii Europene. În schimb, Curtea Europeană a Drepturilor Omului veghează la interpretarea și aplicarea Convenției europene. Prin art. 6 din Tratatul privind Uniunea Europeană se produce conexiunea și interdependența celor două sisteme juridice independente²⁴

O convergență împiedicată, în lipsa aderării, de interpretări divergente

Deși se poate vorbi de o congruență a interpretării Convenției de către cele două instanțe europene și deși posibilitatea teoretică a unei interpretări diferite a acestui document este aproape imposibilă, se constată, în practică, existența unor decizii ce au rezultat dintr-o interpretare divergentă.

Una dintre explicațiile unor interpretări diferite este faptul că judecătorul comunitar interpretează Convenția europeană în lumina scopurilor urmărite de normele comunitare, misiunea sa esențială nefiind aceea de a veghea la aplicarea normelor acesteia, ci a normelor comunitare, ce au ca scop realizarea pieței interne, dezvoltarea politicilor economice comune, atât pentru statele membre, cât și, indirect, pentru operatori economici.²⁵

Prin urmare, au existat destule situații în care aceleași noțiuni i s-au dat sensuri diferite, iar cazul cel mai frecvent este cel în care Curtea de la Luxembourg a statuat înaintea celei de la Strasbourg. Un astfel de exemplu vizează interpretarea noțiunii de „domiciliu”, mai exact a articolului 8 din Convenția europeană.

Noțiunea amintită face obiectul cauzei Hoechst c/ Comisie²⁶. În speță, firma germană Hoechst a fost cercetată în legătură cu existența unor presupuse înțelegeri ilegale cu privire la prețurile din domeniul industriei materialelor sintetice. În cadrul acestor cercetări, Comisia europeană a dispus (în baza art. 20 din Regulamentul nr. 1/2003) percheziționarea sediului firmei de către organele de executare germane. Firma Hoechst a refuzat să permită accesul în sediile sale, motiv pentru care Comisia a dispus aplicarea unei amenzi. Firma germană a înaintat Curții de Justiție o acțiune în anulare (art. 263 TFUE), invocând o încălcare a art. 8 al Convenției europene, deși acesta se referă în mod expres doar la „domiciliu”.

Curtea de Justiție a interpretat norma amintită în mod restrictiv, arătând că termenul de „domiciliu” nu poate fi extins și asupra sediilor comerciale ale unei firme. În continuare, Curtea a arătat că termenul de „domiciliu” este interpretat în mod diferit de statele membre, dar și că acesta nu a fost interpretat până la acea dată de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului.

Într-adevăr, la 21 sept 1989, data la care a fost pronunțată această hotărâre, nu exista o interpretare a termenului de „domiciliu” de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Această interpretare a apărut în decembrie 1992, la 4 ani după decizia mai sus amintită.

²⁴ „Relația dintre Curtea de Justiție a Comunităților Europene și Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Interpretarea Convenției europene a drepturilor omului de către cele două instituții », Ioana Rusu, Noua revistă de drepturile omului, C.H. Beck, nr. 2/2006, p.20.

²⁵ F. Sudre, „L'interprétation de la Convention européenne des droits de l'homme », Bruylant, Bruxelles, 1998, p. 306.

²⁶ CJCE, 21 septembrie 1989 Hoechst c/Comisia,cauzele 46/87 și 227/88

Într-un caz dedus judecării Curții de Justiție a Drepturilor Omului²⁷ (Niemetz c. Germania, 1999), un avocat german a contestat percheziționarea cabinetului său de avocatură în carul unor cercetări ale procuraturii, invocând încălcarea prevederilor aceluiași art. 8. În cercetarea cazului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a ajuns la un alt rezultat cu privire la conținutul termenului de „domiciliu”, la care face referire art. 8. Astfel, datorită faptului că spațiile private nu pot fi întotdeauna clar delimitate de spațiile de serviciu/profesionale, Curtea a statuat existența unei încălcări a normei amintite, interpretând deci articolul în mod extensiv.

În ciuda acestei interpretări diferite, în 1999 Tribunalul de Primă Instanță a reiterat²⁸ interpretarea restrictivă a art. 8 dată de Curtea de Justiție, arătând că interpretarea diferită de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu are efecte asupra corectitudinii deciziilor Curții de Justiție și că „nu are niciun efect asupra valorii soluțiilor adoptate în aceste cazuri”.

Ulterior, Curtea de Justiție a ținut cont de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului în ceea ce privește interpretarea art. 8 ulterioară deciziei Hoechst, însușindu-și punctul de vedere al acestei instanțe. În *Roquette Freres*²⁹, Curtea a nuanțat interpretarea dreptului la protecția domiciliului, arătând că, în anumite situații, acesta se poate extinde și asupra spațiilor comerciale și birourilor.

În legătură cu acest subiect, literatura de specialitate germană a precizat că interpretarea dreptului la protecția domiciliului constituie o exemplificare a faptului că, adesea, standardul european de protecție a drepturilor fundamentale este sub nivelul național de protecție - în speță, art. 13 și următoarele din Legea fundamentală germană.³⁰

O problemă deosebită poate apărea și când, în lipsa unei jurisprudențe constante privind aceeași dispoziție din Convenție, ambele instanțe sunt sesizate cu același caz (din punct de vedere procedural, acest caz este posibil doar în situația în care Curtea de Justiție a Comunităților Europene a fost sesizată anterior sesizării Curții Europene a Drepturilor Omului) sau când, deși există o jurisprudență constantă a unei instanțe, cealaltă dă o interpretare diferită unui articol al Convenției.

Deoarece o astfel de decizie a Curții de Justiție nu poate fi atacată în fața Curții Europene a Drepturilor Omului, vom avea o situație în care există două hotărâri contradictorii, iar statele în cauză se vor afla în fața unui conflict de drept imposibil de rezolvat.

Nu trebuie pierdut din vedere că există domenii noi în Cartă, extinderea competențelor Uniunii Europene în domenii cu incidență politică și socială ca azilul, imigrația, cooperarea polițienească și judiciară în materie penală rezultând în posibilitatea ca judecătorul european de la Luxembourg să fie nevoit să se pronunțe pe aceste subiecte. Din moment ce Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu și-a format până în prezent o jurisprudență clară și bine stabilită, jurisprudența Curții de la Luxembourg va putea fi contrazisă prin decizii ulterioare și contrare ale Curții Europene a Drepturilor Omului.

O altă exemplificare se găsește în decizia *D. și Regatul Suediei c. Consiliului Uniunii Europene*³¹. În aceste două cazuri, excluzând din conceptul de „viață familială” relațiile durabile dintre persoanele de același sex și interpretând restrictiv noțiunea de „viață privată”,

²⁷ CEDO, *Niemetz c. Germania*, 16 decembrie 1992

²⁸ TPI, cauza *Limburgse Vinyl Maatschappij c. Comisia*, T-305/94, Culegere 1999, 0931

²⁹ CJCE, cauza „*Roquette Frères SA împotriva Directeur général de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes*”, C-94/00, 22 octombrie 2002, culegerea de jurisprudență a Curții Europene de Justiție 2002, pagină I-09011

³⁰ Bianca-Selejan Guțan, „Protecția europeană a drepturilor omului”, Ed. C.H. Beck, 2008, p.231

³¹ Cauze conexe C-122/99 P și C-125/99 P, 31 mai 2001, culegerea de jurisprudență a Curții Europene a Justiției 2001 pagină I-04319.

Curtea de Justiție a Comunităților Europene s-a îndepărtat de jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului.

În situația existenței unor decizii contradictorii ale celor două instanțe, statul vizat se va găsi într-o dilemă juridică. Conform principiului *pacta sunt servanda*, statul va trebui să respecte obligațiile internaționale pe care și le-a asumat, dar, existența acestor hotărâri cu conținut opus face, în fapt, imposibilă o astfel de respectare.

Sursa acestor interpretări diferite o constituie de cele mai multe ori ordinea juridică diferită a statelor membre, care face deosebit de dificilă preferarea uneia dintre ele în detrimentul alteia. Și totuși, potențialitatea apariției unor interpretări diferite a dispozițiilor normative pe care aceste instanțe le aplică nu trebuie considerată ca o manifestare de re-credință.³² Chiar și în cadrul unei singure instanțe sau între două instanțe sau entități jurisdicționale distincte existente la nivel național apar divergențe în modalitatea de interpretare și aplicare a unor norme, oricât de sincere ar fi intențiile celor chemați să aplice legea și oricât de mari ar fi eforturile lor de coordonare.

În plus față de aceste argumente, și contextul în care cele două instanțe europene verifică respectarea sau nu a drepturilor fundamentale este diferită. Curtea de Justiție a Uniunii europene se pronunță asupra acestei probleme apreciind cazul supus jurisdicției sale în contextul mai larg al dreptului comunitar, al obiectivelor și funcțiilor integrării europene, în timp ce Curtea Europeană a Drepturilor Omului nu observă decât dimensiunea respectării drepturilor fundamentale, lăsând instanțelor naționale sarcina aprecierii cauzei într-un context general mai larg.³³

Existența unor decizii contradictorii conduce la subminarea principiului certitudinii juridice, deoarece cel care se adresează acestor instanțe speră că se vor aplica criterii unitare în aprecierea unor cauze identice.

Astfel de contradicții subminează în special autoritatea și legitimitatea jurisdicției comunitare, deoarece aceste deficite - reale sau potențiale - în apărarea drepturilor fundamentale în cadrul Uniunii Europene pot eroda gradul de acceptare a sistemului juridic european în ceea ce privește apărarea drepturilor fundamentale. Este însă incontestabil că, din ce în ce mai mult, Curtea de Justiție a Uniunii Europene și-a apropiat jurisprudența instanței de la Strasbourg, reducând pericolul contrarietății de opinie ce ar putea rezulta din existența unui mecanism dual de protecție a drepturilor fundamentale.³⁴

Soluții temporare pentru a coexista pașnic în contextul anterior aderării

Drepturile omului au un caracter obiectiv. Prin urmare, recunoașterea acestora nu poate fi condiționată de reglementarea lor într-un statut anume. Și totuși, în momentul în care pe bătrânul continent european au apărut cele două cataloage de drepturi, unele cu conținut chiar identic, dar protejate prin două instanțe aparținând unor organizații diferite, cu specific diferit, a apărut și riscul unor interferențe. Cele două instanțe au încercat să evite interpretările divergente menționate mai sus prin evitarea de a intra în domeniul specific al celeilalte.

Cele două instanțe își recunosc reciproc caracterul autonom și natura specifică a ordinii juridice pe care o consacră. Curtea Europeană a Drepturilor Omului admite

³² Alina Ciolofan, „Protecția juridică a drepturilor omului în cadrul UE”, teză de doctorat, 2008, nepublicată, disponibilă la Biblioteca Facultății de Drept, Universitatea București, p.289.

³³ Totuși, acest lucru nu este de natură să slăbească protecția drepturilor omului: în cauza Schmidberger din 12 iunie 2003, C-112/00, Curtea recunoaște, cu putere, că exigențele pieței interne pot fi atenuate în temeiul respectării drepturilor omului.

³⁴ Denys Simon, “Des influences réciproques entre la Cour de justice des Communautés européennes et la Cour Européenne des Droits de l’homme : Je t’aime, moi non plus ? », în « Les Cours Européennes », Seuil nr. 96, Revue français des études constitutionnelles et politiques.

specificitatea construcției europene, iar Curtea de Justiție a Comunităților Europene acordă un statut privilegiat Convenției, prin raportare la alte instrumente de drept internațional.³⁵

Aderarea la Convenție înseamnă că cetățenii europeni care consideră că drepturile lor au fost încălcate de instituțiile europene vor avea posibilitatea să aducă Uniunea Europeană în fața Curții de la Strasbourg. Însă anterior aderării, acești cetățeni nu puteau trage la răspundere decât statele membre, care, în anumite cazuri, nu făceau decât să transpună anumite dispoziții comunitare.

Desigur că atunci când se contestau anumite dispoziții de drept comunitar, singura instanță competentă să se pronunțe era Curtea de la Luxembourg. Aceasta a precizat că se declară competentă în privința drepturilor fundamentale cuprinse în acte interne care intră în câmpul de aplicare a dreptului comunitar,³⁶ dar nu este competentă să sancționeze o eventuală violare a acestora atâta timp cât actul intern nu intră în câmpul de aplicare al dreptului comunitar.³⁷ Pentru acest din urmă caz, bineînțeles că rămânea competentă Curtea de la Strasbourg.

Bineînțeles că dacă este vorba de un regulament, care are un caracter normativ complet și efect direct și nu necesită intervenția autorităților naționale, fiind apt să confere drepturi și să impună obligații statelor membre și particularilor, prin excelență un act al Uniunii Europene, care nu ratificase încă Convenția, acesta nu poate fi sancționat.

Nici decizia, în baza caracterului său normativ complet și a efectului direct, nu putea fi atacată în fața Curții de la Strasbourg pentru neconformitate cu prevederile convenționale.

De asemenea, niciodată nu pot face obiectul unei cereri la Curtea Europeană a Drepturilor Omului recomandările și avizele, care, nici în ceea ce privește natura lor juridică, nici în ceea ce privește efectele lor, nu sunt obligatorii.

Anterior aderării, conținutul unei directive nu putea fi sancționat, fiindcă acesta este rezultatul neîndoielnic al angajamentului statului față de ordinea comunitară și, totodată, rezultatul unui acord expres de voințe intervenit între statele membre ale Uniunii.³⁸

Prin urmare, puteau face obiectul unei plângeri la Curtea Europeană a Drepturilor Omului doar măsurile naționale de preluare a dreptului comunitar care nu corespundeau standardelor Convenției Europene a Drepturilor Omului. De exemplu, în cazul în care instanța națională refuza să sesizeze Curtea de Justiție a Comunităților Europene în baza articolului 234 din Tratatul CE, în vederea interpretării și stabilirii valabilității unei norme comunitare, părțile care nu sunt subiect în cazul acțiunii preliminare comunitare, puteau totuși sesiza Curtea de la Strasbourg în baza art. 6.1 pentru încălcarea dreptului la un proces echitabil, respectiv pentru că nu au avut un acces real la justiție în sensul de a obține o decizie pe fond.³⁹

În lumina celor expuse, există două linii directoare de care trebuie să ținem seama în analiza acestei dualități: Curtea de la Strasbourg este competentă doar în privința măsurilor naționale de aplicare a dreptului comunitar, atâta timp cât măsura națională se poate concretiza într-un drept cuprins în Convenție, fiindcă în asemenea cazuri ea este competentă să examineze nu compatibilitatea normei de drept comunitar cu dispozițiile Convenției, ci pe

³⁵ CJCE, Rutili c. Ministrul de interne, din 28.08.1974, nr. 36/75. Poziția specială a Convenției în cadrul UE este indicată și de faptul că CJCE nu s-a manifestat în același mod atunci când înaintea sa a fost ridicată problema preluării unor interpretări jurisprudențiale ale unor documente adoptate în materia drepturilor omului, vezi decizia Grant c. South-West Trains Ltd. (1998), în legătură cu interpretarea dată de Comitetul Drepturilor Omului.

³⁶ CJCE, Cinetheque SA c. Federația națională a cinematografilei franceze, 11.07.1985, nr. 61/86.

³⁷ CJCE, The Society for the Protection of Unborn Children Ireland Ltd c. Stephen Grogan și alții, 4 octombrie 1991.

³⁸ CJCE, Comisia c. Irlanda, din 12 octombrie 1982, nr. 51/81.

³⁹ CEDO, Guerin c. Franța, 29 iulie 1998, §27, CJCE, Soc. Divagosa c. Spania, 1993

aceea a normei interne.⁴⁰ Curtea de la Luxembourg este competentă să sancționeze o eventuală violare a drepturilor atâta timp cât actul intern intră în câmpul de aplicare al dreptului comunitar.⁴¹ Pentru actele Uniunii Europene care își produc efectele în dreptul intern, orice intervenție a statului, de a prelua actul comunitar, de a-l adapta, sau chiar de a refuza transpunerea acestuia sau a vreunei alte măsuri poate atrage competența Curții de la Strasbourg. Astfel, aceasta din urmă a admis că poate verifica respectarea dispozițiilor Convenției printr-o lege transpunând practic literal o directivă, impunându-se respectarea cerințelor preciziei și previzibilității prevăzute de art. 7⁴², după cum poate examina compatibilitatea față de această Convenție a unor măsuri naționale de aplicare a unor regulamente comunitare⁴³ sau condamna un stat membru pentru încălcarea unei obligații de executare a unei decizii a Consiliului de Stat, decizie prin care s-a dispus executarea unei hotărâri a Curții de Justiție de la Luxembourg⁴⁴. Fiecare dintre aceste acte erau, însă, rezultatul aplicării de către statele membre a libertății de apreciere conferite prin dreptul comunitar în vederea executării acestuia, Curtea verificând compatibilitatea cu dispozițiile Convenției a manierei în care statele vizate au înțeles să își exercite această putere de apreciere.

În fața Curții de la Strasbourg, statele semnatare sunt responsabile de actele și omisiunile organelor lor interne care ar încălca Convenția, indiferent dacă actul sau omisiunea în cauză ar rezulta din aplicarea unor norme interne sau a unor dispoziții cuprinse în tratatele internaționale la care ele sunt parte.⁴⁵ În viziunea Comisiei Europene pentru Drepturile Omului, punerea în executare a unei decizii a unui organ al Uniunii Europene, chiar dacă această executare era obligatorie, nu poate să absolve statul de obligația de a asigura compatibilitatea dreptului intern cu prevederile dreptului convențional.

Cele două instanțe s-au arătat deseori dornice să evite eventualele conflicte ce s-ar fi putut naște, deoarece, chiar dacă interpretarea poate să nu ridice probleme, aplicarea ei la situații litigioase concrete poate. Aici trebuie amintit un caz supus jurisdicției ambelor instanțe europene, deopotrivă competente *ratione loci* și *ratione personae*, și care a fost pe punctul de a primi soluții diametral opuse din partea acestora: este vorba despre cazul *Open Door și Dublin Well Women contra Irlandei* din 29 octombrie 1992, soluționat la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, dar precedat de *Society for the Protection of Unborn Children contra Stephan Grogan*⁴⁶, soluționat, de data aceasta, la Curtea de Justiție a Comunităților Europene. În această din urmă decizie, era vorba despre o acțiune preliminară. High Court din Dublin a solicitat a se stabili dacă dreptul comunitar protejează libertatea de informare în materia serviciilor de întrerupere a sarcinilor. Curtea de la Luxembourg a estimat că „întreruperea medicală a sarcinii constituie un serviciu în sensul art.60 CEE”, însă a precizat că reglementarea națională prin care se interzicea difuzarea mijloacelor de informare asupra întreruperii sarcinilor nu se situa în cadrul dreptului comunitar, și prin urmare nu a statuat asupra acestei interdicții. Curtea de la Strasbourg a sancționat, însă, caracterul absolut al acestei restricții, ca fiind neproportional scopului urmărit.⁴⁷

De ce se vorbește însă despre evitarea unui conflict? Deoarece dacă judecătorul comunitar ar fi statuat, cel mai probabil (ca în majoritatea cazurilor) ar fi urmat părerea

⁴⁰ Corneliu Bârsan, „Uniunea Europeană și Convenția Europeană a Drepturilor Omului: unitate sau dualitate în protecția europeană a drepturilor omului?”, *Revista Română de Drept Comunitar*, nr.1/2003, p. 31

⁴¹ CJCE, *Elleniki Tileorassi- Anonimi și Dimotiki Etairia Pliroforisis*, din 18 iunie 1991, nr.260/1989

⁴² CEDO, decizia *Cantoni c. Franta*, 1996.

⁴³ CEDO, decizia *Procola c. Luxembourg*, 1995.

⁴⁴ CEDO, decizia *Hornsby c. Grecia*, 1999.

⁴⁵ Decizia Comisiei Europene pentru Drepturile Omului, *M&Co c. RFA*, din 9 februarie 1990, nr.13258/1987

⁴⁶ CJCE, cazul *Society for the Protection of Unborn Children contra Stephan Grogan*, 4 octombrie 1991, nr. 159/90, Rec. p. 4685, pct. 31.

⁴⁷ CEDO, *Open Door și Dublin Well Women împotriva Irlandei* din 29.10.1992, §74

avocatului general W. Van Gerven care, extinzând exigențele dreptului comunitar asupra situației de fapt deduse judecății, o considerase proporțională cu scopul urmărit, și prin urmare conformă cu articolul 10 din Convenție.

În acest caz însă, cele două instanțe au dat dovadă de tact, cea de la Luxembourg ocolind cu finețe un domeniu pe care l-a considerat mai potrivit a fi rezolvat de judecătorul de la Strasbourg.

Am abordat anterior problema condamnării statelor pentru implementarea anumitor acte comunitare, însă acela era cazul actelor care lasă o anumită marjă de apreciere statelor. Însă ce se întâmplă în legătură cu posibilitatea controlului exercitat asupra acelor norme interne de aplicare a dreptului comunitar cu privire la conținutul cărora statele membre nu dispun de nicio putere de apreciere și cum poate fi interpretată situația în care răspunderea statelor este angajată pentru edictarea unor astfel de acte? Spre exemplu, un stat membru nu are de ales atunci când este chemat să aplice o decizie a Curții de Justiție ori un regulament sau când trebuie să transpună întocmai o directivă care nu permite nicio modificare a conținutului său. În aceste cazuri, a condamna un stat pentru că aplică dreptul comunitar ar reprezenta o indirectă angajare a răspunderii Comunității, care devine astfel responsabilă prin membrii săi. În legătură cu acest aspect, Curtea de la Strasbourg a avut ocazia să se pronunțe în cauza Bosphorus⁴⁸.

În această cauză, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a fost chemată să examineze compatibilitatea măsurii de confiscare de către Irlanda a unei aeronave iugoslave, închiriate se o companie înregistrată în Turcia, confiscare ce s-a produs ca urmare a respectării dispozițiilor unui regulament comunitar, și anume Regulamentul nr. 990/1993. Acest regulament punea în aplicare regimul sancționator impus de Consiliul de Securitate al ONU prin Rezoluția 820 (1993) privind embargoul contra fostei Iugoslavii. Prin urmare, se punea problema de a ști dacă s-a încălcat dreptul la proprietate prevăzut de art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenția europeană, iar dacă este vorba despre o încălcare, aceasta ar fi legitimă dacă se respectă principiul proporționalității.

Această speță este foarte importantă în contextul analizei, deoarece, în lipsa marjei de apreciere a Irlandei, a o condamna pentru nerespectarea dispozițiilor Convenției europene din cauza aplicării acelei sancțiuni ar echivala cu punerea în discuție a însuși regulamentului ce stătuse la baza ei și, indirect, cu angajarea răspunderii Comunității, în condițiile în care la acel moment ea nu era parte la Convenție.

Interesant este cum reușește Curtea de la Strasbourg să evite pronunțarea pe aspectul proporționalității, considerând că dacă Uniunea Europeană, organizație către care Irlanda a transferat o parte din competențe, oferă o protecție echivalentă dreptului în cauză, atunci respectarea Convenției este respectată. Prezumția funcționează în situației în care statul pârât se limitează la executarea obligațiilor decurgând din calitatea sa de membru al acelei organizații, iar acestea nu îi permit să exercite nicio apreciere asupra conținutului lor.

Prin urmare, deși Curtea de la Strasbourg s-a apreciat competentă din punct de vedere personal, material și teritorial, deși era vorba despre un control indirect al unui act comunitar, instanța această a reușit să găsească un compromis între exigențele protecției drepturilor fundamentale și cele ale cooperării internaționale. Curtea a considerat că de vreme ce Uniunea Europeană oferă drepturilor fundamentale o protecție echivalentă cu cea asigurată prin Convenția europeană, exigențele acesteia au fost respectate de statul irlandez care, prin acțiunea sa proporțională⁴⁹.

⁴⁸ CEDO, cauza Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi c. Irlanda, 30 iunie 2005

⁴⁹ Interesul general în raport cu care s-a analizat proporționalitatea a fost identificat ca fiind acela al obligației Irlandei de a respecta obligațiile ce îi incumbă în calitate de membru al Comunității Europene, o justificare suficientă pentru atingerea adusă exercitării dreptului de proprietate a societății reclamante.

Decizia Curții demonstrează oscilația acesteia între menținerea jurisprudenței anterioare referitoare la angajarea răspunderii statelor parte la Convenție chiar și în cazul unui transfer de competențe către o altă organizație și dificultatea de a impune acestor state exercitarea unui control sistematic asupra conformității actelor comunitare cu dreptul convențional în cazul în care acestea se limitează doar la aplicarea normelor comunitare și nu dispun de nicio putere de apreciere față de conținutul acestora. Instituind prezumția unei protecții echivalente, Curtea instituie aparent un raționament liberal⁵⁰, dar își arogă și dreptul de a realiza propriul său control atunci când protecția pare a fi insuficientă prin raportare la exigențele convenționale.⁵¹

Din toate aceste artificii găsite de cele două instanțe pentru a oferi soluții în conformitate cu realitatea, rezultă că atât Curtea de Justiție a Uniunii Europene, cât și Curtea Europeană a Drepturilor Omului au căutat diverse moduri să evite pronunțarea unor hotărâri contradictorii sau constatarea caracterului deficitar al jurisprudenței celeilalte instanțe europene. Astfel, s-a evitat conflictul între jurisprudențele lor și s-a dat dovadă de respect față de abordarea celeilalte, în legătură cu chestiunile similare ce le-au fost deduse judecății.

Astfel de situații, în care cele două instanțe au încercat să ocolească conflictul și interferențele, dar prin intermediul unor soluții nu tocmai satisfăcătoare, au exercitat o anumită presiune care a rezultat, într-un final, în aderarea Uniunii Europene la Convenția europeană, pentru o uniformitate mai mare a protecției drepturilor fundamentale și pentru a evita pronunțarea unor hotărâri care să fie în contradicție cu situația de fapt, și anume faptul Comunităților/Uniunii de a nu fi parte la Convenție.

Concluzie

Întrebarea dacă există sau nu convergență între cele două sisteme de protecție poate fi văzută în opoziție cu ideea dacă nu cumva cele două sisteme de protecție își fac reciproc concurență, acest lucru fiind de natură să slăbească eficiența protecției. Având în vedere că documentul Uniunii Europene, Carta, a văzut lumina datorită jurisprudenței comunitare care, la rândul ei, a avut ca sursă de inspirație jurisprudența Curții de la Strasbourg, pot afirma că această convergență există, în sensul pozitiv, fiind nevoie de 60 de ani pentru a o construi pas cu pas. Aderarea Uniunii Europene la Convenție consolidează protecția drepturilor omului datorită intervenției unui organ extern sistemului european, considerat a asigura un control mai eficace.

Teama opozițiilor aderării nu este fondată, deoarece nu există riscul unei marginalizări a Curții de la Luxembourg. Desigur, există aspecte mai mult sau mai puțin sensibile care vor trebui să își găsească soluții, însă aderarea Uniunii Europene la Convenție este pasul logic următor, care urmează calea construită de jurisprudența comunitară în cei 60 de ani de la înființarea Curții de la Strasbourg. Și spun logic deoarece este inacceptabil ca judecătorul național, care este judecătorul de drept comun în ambele cazuri, să fie în fața unui conflict de credință. Chiar această situație este un exemplu de hazard intolerabil, deoarece soluția depinde de care instanță judecă mai întâi, iar hazardul nu își are locul în domeniul juridic și, mai ales, în cazul protecției drepturilor omului.

⁵⁰ Alina Ciolofan, op. cit., p.339.

⁵¹ Florence Benoit-Rohmer, „Union Européenne, valeurs et droits fondamentaux”, note de curs, document disponibil la adresa <http://www-ihee.u-strasbg.fr/dh/cours%20mme.rohmer.doc>

Bibliografie:

1. Articole și lucrări de specialitate

Benoit-Rohmer, Florence, „Union Européenne, valeurs et droits fondamentaux”, note de curs, document disponibil la adresa <http://www-ihee.u-strasbg.fr/dh/cours%20mme.rohmer.doc>

De Schutter, O, “L’influence de la Cour Européenne des Droits de l’homme sur la Cour de Justice des Communautés européennes » in « Le rayonnement international de la Cour Européenne des Droits de l’Homme », G. Cohen-Jonathan, J.-F. Flauss, Bruylant, Bruxelles, 2005, p.196-197.

Heanal, H., “L’elaboration d’une Charte des droits fondamentaux », Ed. Bruylant, Bruxelles, 2004

Renucci, Jean-François, „Tratat de drept european al drepturilor omului” (traducere), Editura Hamangiu, București, 2009

Rusu, Ioana, “Relația dintre Curtea de Justiție a Comunităților Europene și Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Interpretarea Convenției europene a drepturilor omului de către cele două instituții, Noua revistă de drepturile omului, C.H. Beck, nr. 2/2006

Simon, Denys, “Des influences réciproques entre la Cour de justice des Communautés européennes et la Cour Européenne des Droits de l’homme : Je t’aime, moi non plus ? », în « Les Cours Européennes », Seuil nr. 96, Revue français des études constitutionnelles et politiques.

Sudre, Frederic, “Droit international et europeen des droits de l’homme”, Ed. PUF, 2003

2. Hotărâri

CEDO, Airey, 1979, Seria A, nr. 32

CEDO, Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Sirketi c. Irlanda, 30 iunie 2005

CEDO, Christiane Dufay, din 19 ianuarie 1989, nr.13539/1988

CEDO, Niemetz c. Germania, 16 decembrie 1992

CEDO, Open Door si Dublin Well Women împotriva Irlandei din 29 octombrie 1992

CJCE, Comisia c. Irlanda, din 12 octombrie 1982, nr. 51/81

CJCE, Hoechst c/Comisia, 21 septembrie 1989, cauzele 46/87 si 227/88

CJCE, Internationale Handelsgesellschaft mbH / Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, hotărârea din 17 decembrie 1970, cauza 11/70, Rec.1970, p. 1125

CJCE, J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung împotriva Comisiei Comunităților Europene, 14 mai 1974, 4/73, Culegere 1974, p. 00491

CJCE, Roquette Frères SA împotriva Directeur général de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes, C-94/00, 22 octombrie 2002, culegerea de jurisprudență a Curții Europene de Justiție 2002, pagină I-09011

CJCE, Rutili c. Ministrul de Interne, 28 octombrie 1975, cauza 36/75, Rec. p 1219

CJCE, The Society for the Protection of Unborn Children Ireland Ltd c. Stephen Grogan si alții, 4 octombrie 1999.

3. Legislație

Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, din 7 decembrie 2000

Comunicarea privind Carta drepturilor fundamentale a Uniunii europene, COM (2000) 559, 13 septembrie 2000

Comunicarea privind natura Cartei drepturilor fundamentale a Uniunii europene, COM (2000) 644, 11 octombrie 2000

Convenția europeană a drepturilor omului, adoptată sub egida Consiliului Europei, în vigoare din 3 septembrie 1953

Tratatul privind Uniunea Europeană și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, cu protocoalele și declarațiile anexate, în vigoare din 1 decembrie 2009

Parlamentul European, Proiect de raport referitor la aspectele instituționale ale aderării Uniunii Europene la Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (2009/2241(INI)), 2 februarie 2010